

Historia Slavorum Occidentis
2024, R. 14, nr 1 (40)
ISSN 2084-1213
DOI: 10.15804/hso240105

MARZENA MATLA* (POZNAŃ)

Kobieta i monety – przyczynek do mennictwa księżnej morawskiej Eufemii

Abstract: *A woman and coins: Euphemia of Hungary's contribution to the minting*
Euphemia (d. 1111) was the wife of Otto I the Fair, prince of Moravia. After her husband's death, she ruled as a regent for her minor sons. Together with her offspring, she issued two types of denarii. The present article aims to distinguish the iconography of these coins and of the models they were likely to be based on, to establish the context of their creation and determine the propaganda message they conveyed.

Keywords: Middle Ages; women's minting; Přemyslids; iconography; Euphemia of Hungary

Słowa kluczowe: średniowiecze; mennictwo kobiet; Przemysłidzi; ikonografia; Eufemia morawska

1. Mennictwo kobiet w Europie Środkowej i Bizancjum

Mennictwo kobiet w kręgu środkowej Europy X–XII w. było raczej zjawiskiem wyjątkowym, w Polsce czy na Węgrzech emisje władczyń pojawiają się rzadko, ziemie czeskie pod tym względem się wyróżniają¹. Tradycja mennictwa kobiet w Czechach sięga

---

* ORCID: 0000-0002-7711-5426; dr hab., prof. UAM, Wydział Historii UAM, ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7, 61-614 Poznań; e-mail: mmatlam@amu.edu.pl.

Artykuł nadesłany: 20 X 2023; po poprawkach recenzyjnych: 14 XII 2023; zaakceptowany: 20 XII 2023.

¹ S. Suchodolski, *Mennictwo kobiet w X/XI wieku*, [w:] tenże, *Moneta polska i obca w średniowieczu. Wybór prac*, Warszawa 2017, s. 323–336, zwł. s. 334.

schyłku X lub początku XI w., gdy swoje monety biła Emma, żona księcia Bolesława II². Dopiero kilkadziesiąt lat później pojawiła się jej kontynuatorka w osobie Eufemii (zm. 1111), małżonki księcia ołomunieckiego Ottona I Pięknego (zm. 1087)³. Faktem jest jednak, że w zbliżonym czasie, poza Eufemią, nie mamy emisji kobiet w Europie Środkowej, pojawia się zatem pytanie, co skłoniło morawską księżnę do tego rodzaju aktywności? Przypuszcza się, że Judyta, żona króla węgierskiego Salomona, miała wpływ na reformę menniczą męża⁴, jednak sama monet nie emitowała. Wywodząca się z Arpadów Eufemia mogła doceniać rolę ekonomiczną mennictwa, ale mała liczba odnalezionych denarów z jej imieniem (i jej synów) wskazuje raczej na funkcję manife-stacyjną tej aktywności. Uwzględniając pochodzenie Eufemii, można jeszcze rozważyć krąg bizantyński, niewątpliwie również na ziemi węgierskie oddziałujący.

Sięgając do niewiele wcześniejszego okresu, na uwagę zasługuje złoty histamenon Zoe i Teodory, ostatnich przedstawicielek dynastii macedońskiej, z czasów ich wspólnego panowania (1042)⁵, milaresion Zoe czy emisje pochodzące z czasów panowania cesarzowej Teodory (1055–1056)⁶. Bliższa naszej sytuacji jest chyba emisja Eudokii, współwładczyni i małżonki Konstantyna X, która w 1067 r. objęła regencję. Jej histo-

² J. Hásková, *Emma Regina – vznešená česká kněžna*, [w:] „*Emma Regina. Civitas Melnic*”. *Sborník příspěvků z konference u příležitosti 1000. výročí úmrtí kněžny Emmy Reginy (+2.11.1006) a 80. jubilea narození Pavla Radoměrského (*23.11.1926) konané 9. listopadu 2006 v Regionálním muzeu Mělník, Mělník 2008*, s. 61–66; Z. Petrář, *Mince mělnické kněžny Emmy*, [w:] tamże, s. 67–79; J.A. Sobiesiak, *Bolesław II Przemyślida (+999). Dynasta i jego państwo*, Kraków 2006, s. 242 n.

³ Odnotujmy na marginesie, że niezwykłość tych emisji na czeskim gruncie skłoniła najwyraźniej Antonína Bočka, brata Františka Bočka, który w roku 1848 upublicznił informację o denarach Eufemii, do sporządzenia falsyfikatów, które m.in. tłumaczyłyby okoliczności ich emisji (i regencję Eufemii w imieniu małoletnich synów), co skądinąd nie było jedyną twórczością falsyfikatorską tegoż morawskiego archiwisty i historyka. Dokumenty te zostały opublikowane w: *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae: Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens*, Tomus primus, Ab annis 396–1199, ed. A. Boček, Olomuc 1836, XXIV, nr 194, s. 176–177 (dla 1087 r., donacja Eufemii); nr 206, s. 190 (donacja Świętopełka, z akceptacją Eufemii); nr 207, s. 190 n. (donacja Eufemii pod 1097); nr 217, s. 195 (donacja Eufemii pod 1110), nr 219, s. 196 n. (pod 113 zatwierdzenie biskupa morawskiego dotyczące nadania Eufemii). Por. E. Nohejlová, *Denár kněžny Eufemie*, Numismatický časopis československý 4 (1928), s. 4 i przyp. 21.

⁴ L. Kovács, *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről: érmetani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkadása közötti időszakának (1000–1141) érméiről*, Budapest 1997, s. 282.

⁵ M. Salamon, *Mennictwo bizantyńskie*, Kraków 1987, s. 232. Na awersie znajduje się nietypowe popiersie Matki Boskiej, na rewersie widzimy obie władczynie trzymające sztandar oraz legendę „Matko Boża wspomóż cesarzowe” „Zoe i Teodorę”.

⁶ M. Salamon, *Mennictwo bizantyńskie*, s. 232, 239 n.

menon, obok Chrystusa na rewersie, przedstawia na awersie stojącą na podwyższeniu cesarzową, poniżej po bokach jej dwóch synów, Michała VII i Andronika. Mamy też tetarteron, gdzie pojawia się na rewersie tylko z popiersiem Michała VII⁷. W mennictwie cesarza Michała VII także występuje jego żona Maria z Alanii, córka władcy gruzińskiego, która jest też obecna na milaresiach Nikefora III, drugiego męża⁸. Jednak ikonografia monet bizantyńskich jest odmienna od ikonografii obu denarów morawskich Eufemii, w tej sytuacji zatem nie kwestia wyobrażeń, ale fakt mennictwa władczyń bądź ich w nim obecność mogłaby być inspirująca. Zanim jednak zaczniemy analizować menniczą aktywność morawskiej księżnej i jej przyczyny, należałoby przypomnieć, choć w ogólnym zarysie, sytuację polityczną na Morawach w drugiej połowie XI w.

2. Morawy po śmierci Brzetysława I

Brzetysław I (1035–1055), ustalając na łożu śmierci zasadę senioratu, jak opisuje Kosmas, Morawy wyznaczył jako uposażenie młodszych synów: dzielnicę ołomuniecką dla Wratysława, pozostałą część Moraw natomiast Konradowi i Ottonowi I Pięknemu; praski stolec przypadł wówczas najstarszemu Spitygniewowi⁹, który zresztą dość szybko przystąpił, niezupełnie skutecznie, do likwidacji uposażeń braci. Po jego śmierci (1061 r.) stolec praski objął Wratysław II, przywracając jednocześnie Konradowi i Ottonowi I Pięknemu dzielnice morawskie – pierwszy otrzymał południowe Morawy, drugi dzielnicę ołomuniecką. Teoretycznie stan taki utrzymał się przez kolejne dziesięciolecia, przynajmniej do śmierci Ottona I, choć współpracy między braćmi nie można nazwać harmonijną. Nie wchodząc w szczegóły wydarzeń, odnotujmy jeszcze, że zasadniczo nie wiadomo, jakiego charakteru miały być owe działy morawskie wyznaczone młodszym Przemyślidom, kwestia ich dziedziczności nie musiała być oczywista, choć tendencja ta pojawiła się dość szybko¹⁰.

⁷ Tamże, s. 234. Abstrahujemy tu od emisji, gdzie pojawia się Eudokia z kolejnymi małżonkami (tamże, s. 234 n., 240 n., 247).

⁸ Tamże, s. 236, 240.

⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. B. Bretholz, MGH SS n.s., t. II, Berlin 1923, lib. II, 13–15, s. 101 n., 105.

¹⁰ B. Krzemińska, *Moravští Přemyslovci ve Znojenské rotundě*, [w:] B. Krzemińska, A. Merhautová, D. Třeštlík, *Moravští Přemyslovci ve Znojenské rotundě*, wyd. 2, Praha 2000, s. 21 n.; J. Žemlička, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, s. 73 n.; Z. Měřinský, *Morava po připojení k přemyslovskému státu (1018/19–1197)*, [w:] *Morava ve středověku. Sborník příspěvků proslavených ve dnech 7. ledna až 25. března 1998 v rámci přednáškového cyklu Moravského zemského muzea v Brně*, red. Z. Měřinský, Brno 1999, s. 10 n.

Wróćmy jednak do kluczowych wydarzeń po śmierci Ottona I Pięknego (9 VI 1087 r.)¹¹, który pozostawił nie tylko żonę Eufemię, ale i dwóch nieletnich synów, Świętopelka i Ottona. Źródła nie pozwalają na jednoznaczną rekonstrukcję wydarzeń w kolejnych latach, najwyraźniej jednak Wratysław II(I) respektował testament ojca do czasu, kiedy nie dorośli jego synowie z drugiego małżeństwa ze Swatawą polską i nie umarł Otton I Piękny. Przypuszcza się, że już w 1087 lub 1088 r. sam objął zarząd dzielnicy ołomunieckiej¹², pozostaje w sferze hipotez, czy po przejściowej (krótkotrwałej) regencji Eufemii¹³. Z kolei w 1090 r. oddał ją swojemu synowi Bolesławowi¹⁴, a po jego rychłej śmierci (11 VIII 1091 r.) może kolejnemu synowi Borzywojowi¹⁵. Nie wiadomo więc dokładnie, kiedy została stąd wypędzona Eufemia wraz z synami, znajdując schronienie u brneńskiego szwagra¹⁶, o czym dowiadujemy się przy okazji morawskiej wyprawy Wratysława II(I) przeciw Konradowi Brneńskiemu w 1091 r. Wratysław miał się rozgniewać na Konrada, który „sprzyjał stronnictwu synów brata swego Ottona, Świętopelka i Ottika, których król wypędziwszy z dziedzictwa ojcowskiego swemu synowi Bolesławowi oddał gród Ołomuniec i inne grody [...]”¹⁷. Prawdopodobnie dopiero za praskich rządów Konrada Brneńskiego (1092) Eufemia z dziećmi wróciła do dzielnicy ołomunieckiej¹⁸, gdzie

¹¹ Jakkolwiek w źródłach pojawiają się daty 1086, 1087 (*Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 140; *Letopisy hradištsko-opatovické*, ed. J. Emler, [w:] *Fontes rerum Bohemicarum* (dalej FRB), t. II, Praha 1875, s. 390), badacze opowiadają się za drugą, por. V. Novotný, *České dějiny*, t. I. 2: *Od Břetislava I. do Přemysla I*, Praha 1913, s. 295 i przyp. 1; B. Krzemieńska, *Moravští Přemyslovci*, s. 30; L. Reitinger, *Vratislav: první král Čechů*, Praha 2017, s. 72.

¹² V. Novotný, *České dějiny*, t. I. 2, s. 297; zob. też przyp. poniżej.

¹³ B. Krzemieńska, *Moravští Přemyslovci*, s. 31; M. Wihoda, *Morava v době knížecí 906–1197*, Praha 2010, s. 158 n.

¹⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, lib. II, 43, s. 148; Z. Měřínský, *Mähren und seine přemyslidischen Teilfürsten im mitteleuropäischen Kontext*, [w:] *Böhmen und seine Nachbarn in der Premyslidenzeit*, red. I. Hlaváček, A. Patschovsky, Ostfildern 2011, s. 143; tenże, *Morava po připojení*, s. 10, 14.

¹⁵ J. Šůla, *Byl Bořivoj II. údělným knížetem moravským?*, Numismatické listy 19 (1964), s. 136 n.

¹⁶ Može już w 1087 r., por. M. Wihoda, *Morava v době*, s. 150.

¹⁷ *Kosmasa Kronika Czechów*, ks. II, 43, s. 295; *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 148–149: [...] *rex Wratizlaus valde iratus est contra fratrem suum Cunradum, quia his non inmemor mutue dilectionis favebat parti filiorum fratri sui Ottonis, Zuatopluk videlicet et Ottik, quibus expulsis de paterna hereditate filio suo Bolezlao rex urbem Olomouc et alias civitates tradiderat, ubi non longo post tempore in predicta urbe inmatura preventus est morte III. Id. Augusti (...)*, *Kosmasa Kronika Czechów*, ks. II, 43, s. 295–296; *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, s. 149.

¹⁸ Por. V. Novotný, *České dějiny*, t. I. 2, s. 304, przyp. 1; M. Wihoda, *Morava*, s. 152,

następnie sprawowała regencję w imieniu syna Świętopelka, tak bowiem jest zazwyczaj interpretowane jej mennictwo¹⁹.

3. Denary Eufemii i jej synów

Jak wspomniałam wyżej, rozpoznano dwa typy denarów Eufemii²⁰, zachowanych w liczbie trzech sztuk. Pierwszy typ (Cach 379; Videman, Paukert 55), mniejszy (13,6 mm; 0,487 g), przedstawia na awersie postać męską na wprost, trzymającą w prawym ręku jakąś roślinę, w lewej zaś przedmiot o niejednoznacznym charakterze, w legendzie widnieje opis: EVFEMIA. Na rewersie pojawia się głowa w profilu na lewo, w legendzie zaś napis ZVATOPVLC DVX²¹.

Ilustr. 1. Pierwszy typ denara Eufemii

Typ 55   zvětšeno 2 : 1

Przedruk za: J. Videman, J. Paukert, *Moravské denáry 11. a 12. století*, Kroměříž 2009, nr 55.

158. Inaczej B. Krzemińska, *Moravští Přemyslovci*, s. 31, zdaniem której synowie Ottona I Pięknego wrócili do Ołomuńca dopiero w 1097 r. z nadania Brzetysława II.

¹⁹ Ostrožna była jeszcze E. Nohejlová, *Denár kněžny*, s. 5 n.; F. Cach, *K denárům kněžny Eufemie*, Numismatické zprávy. Časopis pro sběratele mincí a medail 6 (1939), č. 1, s. 146; Z. Měřínský, *Mähren und seine*, s. 143; J. Šmerda, *Peníze na Moravě v době Přemyslovců*, [w:] *Sága moravských Přemyslovců. Život na Moravě od XI. do počátku XIV. století*, Olomouc 2006, s. 136–137; S. Suchodolski, *Adelajda, Emma i Matylda – mennictwo kobiet we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Miasta, ludzie, instytucje, znaki księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75. rocznicę urodzin*, red. Z. Piech, Kraków 2008, s. 750; M. Wihoda, *Morava*, s. 152, 158.

²⁰ E. Nohejlová, *Denár kněžny*, s. 2–5; F. Cach, *K denárům kněžny*, s. 143–146; tenże, *Nejstarší české mince*, t. 2 Praha 1972; nr 379, 380; J. Videman, J. Paukert, *Moravské denáry 11. a 12. století*, Kroměříž 2009, nr 55, 56, s. 119–120.

²¹ E. Nohejlová, *Denár kněžny*, s. 2; F. Cach, *K denárům kněžny*, s. 145.

Typ drugi (Cach 380; Videman, Paukert 56), większy (14,7–15,5 mm; 0,566 g), obrazuje siedzącą na jakimś stolcu postać, w prawej ręce dzierżącą kopię, w lewej znów trudno identyfikowalny przedmiot – E. Nohejlová nie wykluczała, że analogiczny do tego na pierwszej monecie. W legendzie widnieje napis ZVATOPVLC DVX. Z kolei na rewersie mamy znów postać profilem w lewo, trzymającą krzyż, napis w otoku brzmi: EVFEMIA OTTO²².

Ilustr. 2. Drugi typ denara Eufemii

Typ 56, č. 1   zvětšeno 2 : 1

Przedruk za: J. Videman, J. Paukert, *Moravské denáry 11. a 12. století*, Kroměříž 2009, nr 56.

Pierwszy denar z imionami Eufemii i Świętopelka František Cach datował na dobę regencji Eufemii w latach 1092–1095²³, z kolei Jan Šmerda był skłonny łączyć z okresem 1087–1089, zaś dopiero drugi denar przesuwał na czas przed 1095 r.²⁴ Jan Videman i Josef Paukert wskazują ogólnie lata po śmierci Ottona w 1087 r. dla obu emisji, choć skłaniają się ku bardziej prawdopodobnej dobie 1092–1095²⁵.

Jak już zauważyła Emanuela Nohejlová, monety te różnią się od współczesnych, np. wyraźnym określeniem władcy tytułem DVX²⁶. Interesujące jest jednak, że nie nawiązują zbytnio do ikonograficznych wyobrażeń z denarów Ottona I Pięknego (Cach nr 369–378) czy przykładowo współczesnych Konrada Brneńskiego. Jednocześnie trzeba zaznaczyć, że monety te nie mają też analogii w mennictwie węgierskim XI w.²⁷ Jakie więc miały wzorce i inspiracje? Jakie treści miały nieść?

²² E. Nohejlová, *Denár kněžny*, s. 2; F. Cach, *K denárům kněžny*, s. 144.

²³ F. Cach, *K denárům kněžny*, s. 143.

²⁴ J. Šmerda, *Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII. století*, Brno 1996, s. 100.

²⁵ J. Videman, J. Paukert, *Moravské denáry*, s. 119.

²⁶ E. Nohejlová, *Denár kněžny*, s. 4; por. też F. Cach, *K denárům kněžny*, s. 145.

²⁷ L. Kovács, *A kora Árpád-kori*, tab. 1–14.

4. Władca na tronie

W ikonografii władca tronujący, *en face*, wyposażony w insygnia władzy, stanowi niewątpliwie najbardziej znaczące i reprezentacyjne uosobienie władzy monarszej²⁸, stąd też motyw ten bywał popularny w mennictwie na różnych obszarach. Uosobienie władcy to też oczywiście samo wyobrażenie głowy (*en face* czy z profilu), w postaci stojącej, konno itd. Przypominamy to tylko, by zaznaczyć, że z tej perspektywy omawiane monety nie wydają się niezwykle. Również postać z krzyżem, z profilu, zwrócona w lewo czy prawo, miała swoją tradycję w mennictwie czeskim, niosąc przykładowo w legendzie imię św. Wacława – wyobrażenia takie są znane ze starszych emisji Brzetysława I, Spitygniewa II czy Wratysława II (np. Cach 322, 323, 327, 329, 330, 331, 333, 335, 345). Pojawiający się na monecie wizerunek panującego bywa zwykle interpretowany jako zaznaczenie jego władzy, która w tym wypadku uprawnia do bicia monet i jest odnoszony do emitenta. Nie stoi na przeszkodzie fakt, że Eufemia była kobietą. Jak wskazuje Ryszard Kiersnowski, niektóre panie, bijąc monety z tytułu różnych uprawnień, zamieszczały na nich męską postać, podobnie jak insygnia. Tak było w przypadku Emmy, żony Bolesława II, emitującej typ etelredowy (naśladownictwa monet Etelreda II, 978–1016), czy kilku innych zachodnioeuropejskich emitentek²⁹. Z drugiej strony zauważono już, że w mennictwie X–XIII w. zaznacza się rozluźnienie zgodności między wyobrażeniem a legendą³⁰. Stanisław Suchodolski podsumowuje nawet, że „całkowita zgodność typu rzymskiego między wyobrażeniem a legendą w Europie Środkowej, Północnej i Wschodniej w X i XI w. należała raczej do rzadkości”³¹. Taka niezgodność zaznacza się również

²⁸ W. Garbaczewski, *Ikonografia monet piastowskich 1173 – ok. 1280*, Warszawa–Lublin 2007, s. 28, tu dalsza charakterystyka.

²⁹ R. Kiersnowski, *Moneta w kulturze wieków średnich*, Warszawa 1988, s. 277; S. Suchodolski, *Obraz i słowo na monetach Europy Środkowej, Północnej i Wschodniej w X i XI wieku*, [w:] tenże, *Numizmatyka średniowieczna. Moneta źródłem archeologicznym, historycznym i ikonograficznym*, Warszawa 2012, s. 384.

³⁰ P. Cerný, *Některé metodologické problémy ikonografické analýzy denárových a brakteátových ražeb v českých zemích*, [w:] *Realita, přestava a symbol v numismatické ikonografii*, red. D. Grossmanová, J.T. Stefan, Ostrava 2004, s. 48–50; tenże, *Některé zvláštnosti ikonografie denárových ražeb na Moravě*, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Moravia* 2 (2004), s. 159 n., 163 n.; por. też W. Garbaczewski, *Topos na monetach średniowiecznych – przykład czeski i morawski*, *Folia numismatica: supplementum ad Acta Musei Moraviae* 25 (2011), č. 2, s. 78.

³¹ S. Suchodolski, *Obraz i słowo*, s. 389.

w mennictwie czeskim X i XI w.³² Teoretycznie zatem nie można wykluczyć, że w omawianej sytuacji obraz i legenda tworzą odrębne pola semantyczne, choć pewna odmienność szczegółów ikonografii każe domyślać się określonego celu przyświecającego emitentce. W pierwszej kolejności należałoby zwrócić uwagę na kontekst emisji Eufemii, moim zdaniem bowiem nawiązują one do emisji morawskich Wratisława II(I) z Ołomuńca, powstałych już po jego koronacji (Videman, Paukert 50, 51) oraz jego wspólnej emisji z synem Bolesławem (Videman, Paukert 52, 53)³³.

5. Inspiracja wewnętrzna – emisje morawskie linii praskiej

Ikonografia obu denarów Wratisława II(I) oraz emisji z synem Bolesławem jest podobna: na awersie ukazują władcę *en face* na tronie w koronie, z jabłkiem i berłem, na rewersie postać z profilu z włócznią w ręku, bez nakrycia głowy. Szczególnie istotny dla nas, wspólny denar Wratisława i Bolesława I z ok. 1090 r. (Cach 355, 358; Videman, Paukert 52, 53), łączony również hipotetycznie z mennicą w Ołomuńcu³⁴, w legendzie awersu typu 52 niesie imię Wratisława³⁵, zaś w legendzie rewersu imię Bolesław z tytułem DVX. Drugi potencjalny denar młodego Wratisławowica jest niestety zdeformowany (w tym legenda), a znamy go tylko z jednego egzemplarza, zatem hipotetycznie bywa wiązany z dwoma synami Wratisława II(I), mianowicie J. Šmerda nie wykluczał ani Bolesława, ani kolejnego syna Borzywoja jako współ-

³² Tamże, s. 384–386; P. Černý, *Některé zvláštnosti ikonografie*, s. 163. Suchodolski, wskazując przykłady monet Emmy czy Sobiesława Sławnikowica, nie wyklucza jednak, że zamieszczany przez nich portret władcy (tu popiersie typu Etelredowego) nie oznacza emitenta/-tki, ale Bolesława II (tamże, przyp. 13). Abstrahując jednak od tych przykładów, owe rozbieżności potwierdzają przytaczane dalej monety Jaromira (1004–1012), na których jego imię występuje wokół obrazu Chrystusa (Cach 277), św. Waclawa (Cach 263), czy wreszcie bizantyńskiej pary cesarzy (Cach 2530). Podobną sytuację mamy u Brzetysława I (np. przy postaci Waclawa imię Brzetysława, Cach 305, 306, 313) czy np. Lutolda znojemskiego.

³³ J. Videman, J. Paukert, *Moravské denáry*, s. 116. Już zresztą Josef Smolík i Tomáš Krejčík, analizując typy ikonografii na denarach morawskich, zauważyli, że typ obrazujący władcę na tronie na Morawach pojawił się dopiero wraz z emisją królewską Wratisława, później zaś schemat ten znamy z denarów Eufemii, choć nie wyciągali z tego wniosków, zob. J. Smolík, *Denary údělných knížat na Moravě: (XI. a XII. stol.)*, Praha 1896, s. 23; T. Krejčík, *Ikonografie moravských denárů*, [w:] *Denárová měna na Moravě. Sborník prací z III. numismatického symposia 1979*, Brno 1986, s. 372 n.

³⁴ J. Videman, J. Paukert, *Moravské denáry*, s. 116 n.

³⁵ Jednak bez tytułu, na co zwrócił też uwagę L. Reitinger, *Vratislav*, s. 74.

emitenta (dla okresu 1090–1092)³⁶. Jednak ta emisja, podobnie jak kolejna, wiązana z Wratysławem i Borzywojem, ma już odmienną ikonografię³⁷.

Wspomniane denary, łączone z mennicą ołomuniecką, niewątpliwie miały potwierdzać panowanie linii praskiej w tej dzielnicy, a zatem plany Wratysława II pozbawienia władzy potomków ołomunieckiego Ottona I Pięknego. Lukáš Reitinger wskazuje w tym kontekście dodatkowo na zagadkowe denary z imieniem Wratysława i jego pierworodnego syna Brzetysława II (Cach 381; Videman, Paukert 57), które budziły wątpliwości numizmatyków w odniesieniu do funkcji i chronologii. Przyjmowano dotychczas, że zostały wybite około 1092 r., najczęściej też wiązano je z mennicą morawską³⁸. Na awersie przedstawiono popiersie w prawo, w wyciągniętej dłoni postać dzierży krzyż, legenda niesie imię BRACIZLAVS DVX, na rewersie wąsata twarz *en face*, bez nakrycia głowy, z napisem VRATZLAVS. Zaznaczmy, że legendy są dosyć zdeformowane, brak też przy Wratysławie tytułu *rex*. Ten typ denara kładziono bądź na schyłek życia Wratysława i wiązano ze wspólną władzą, bądź na czas po śmierci Wratysława, wówczas byłby to jakiś denar pamiątkowy Brzetysława³⁹. Jednak, jak słusznie przypomina L. Reitinger, Brzetysław z ojcem w ostatnich latach życia był w konflikcie, dlatego też morawski historyk łączy je z pozostałymi emisjami Wratysława z synami, dostrzegając między nimi analogie (m.in. ojciec i syn, podobna legenda C 381, 355, 359 – tytuł *dux* u synów), zwraca też uwagę na ich odrębność od ówczesnego mennictwa morawskiego (na tutejszych księżęcych emisjach nie pojawia się imię aktualnie panującego praskiego księcia). Wobec braku na denarze z imieniem Brzetysława tytułu *rex* przy imieniu Wratysława (i korony), jego wybicie wiąże z dobą przed koronacją. Plan powstania owego mennictwa pojawiłby się zatem na dworze Wratysława⁴⁰, w czym Reitinger wspiera się opinią Jarmily Haskovej, wedle której techniczne wykonanie denarów Brzetysława i Borzy-

³⁶ J. Šmerda, *Denáry české a moravské*, s. 100, nr 343.

³⁷ J. Šůla, *Byl Bořivoj II. údělným knížetem moravským?*, Numismatické listy 19 (1964), s. 132–138; L. Reitinger, *Vratislav*, s. 380 i przyp. 129; J. Videman, J. Paukert, *Moravské denáry*, s. 118. Na awersie z imieniem Wratysława i tytułem królewskim pojawia się wąsata twarz *en face*, na rewersie z imieniem syna/synów widnieje głowa nad stolcem, również na wprost.

³⁸ Zwłaszcza Brnem lub Podivinem, choć nie brak innych głosów, por. zestawienie dyskusji: L. Reitinger, *Vratislav*, s. 380, przyp. 132.

³⁹ K. Chaura, *Denáry českého vévody Vratislava II.*, Praha 1937, s. 33; J. Šmerda, *Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII. století*, Brno 1996, nr 452 („raženo po smrti Vratislava II.?”).

⁴⁰ L. Reitinger, *Vratislav*, s. 74–77.

woja (w tym legendy, bez błędów) świadczy o pracy wysokiej jakości specjalistów, pochodzących z praskiego centrum⁴¹. Wszystkie omówione emisje, jego zdaniem, miały funkcję propagandową, wskazując na wybranego następcę do sprawowania rządów na Morawach, innymi słowy, określały polityczny program Wratysława, który planował pozbawić dzielnic wszystkich ksiąząt morawskich (w tym brneńskiego Konrada), obalić wprowadzony przez Brzetysława seniorat i całą władzę w ziemi skoncentrować w rękach swojej własnej, praskiej linii książęcej⁴².

Plany Wratysława ostatecznie do skutku nie doszły m.in. z powodu konfliktu z synem Brzetysławem i wydarzeń pod Brnem z 1091 r., w efekcie których na następcę na stolcu praskim został desygnowany Konrad Brneński, zgodnie z zasadą senioratu. Sądzę jednak, że emisje Eufemii niewątpliwie miały z emisjami Wratysława związek, mianowicie były odpowiedzią na nie, z wykorzystaniem obecnej na nich ikonografii, jednak z modyfikacją komunikatu w celu propagowania nieco odmiennych treści.

6. Co komunikują emisje Emmy i jej synów?

Zacznijmy od denaru mniejszego (Cach 379, Videman, Paukert 55). Rewers z profilem męskim i legendą sygnalizującą księcia Świętopełka nie wyróżnia się oryginalnością, nieco inaczej z awersem niosącym imię Eufemii. Jak wspomniałam, wyobrażenie ogólnie nawiązuje do poprzednio wzmiankowanych denarów Wratysława II(I), ale brak tu insygniów pierwszego czeskiego króla: postać siedząca na tronie występuje z odkrytą głową, berło w prawej dłoni zostało zastąpione gałązką roślinną, zaś w lewej pojawia się niezidentyfikowany przedmiot⁴³.

Trudno nie zgodzić się z konstatacją L. Reitingera, który ostatnio podkreśla, że nie jest to niewątpliwie współwładza matki z synami, ale jej faktyczne rządy, gdyż Eufemia, „na ražbě C 379 dokonce sedí na trůně. Druhá strana obou mincí nepředstavovala malého Svatopluka ani tak jako spoluvládce, ale v první řadě jako nezletilého nástupce – čekatele trůnu, pro kterého matka zemi spravovala”⁴⁴. Co więcej, mennic-

⁴¹ J. Hasková, *Mincovnictví Vratislava II. (Fakta a problémy)*, Numismatické listy 43 (1988), s. 154.

⁴² L. Reitinger, *Vratislav*, s. 74 n.

⁴³ Brak korony jest tu zrozumiały – z podobnym zjawiskiem można spotkać się przykładowo w Polsce ostatniej ćwierci XI w., gdzie Władysław Herman przejął typ królewski monet Bolesława Śmiałego, ale popiersie władcy już nie niesie atrybutów królewskich, zob. S. Suchodolski, *Czy wyobrażenia na monetach odzwierciedlają rzeczywistość czy ją kreują?*, [w:] tenże, *Numizmatyka średniowieczna*, s. 363.

⁴⁴ L. Reitinger, *Vratislav*, s. 75.

two Eufemii włączył w szerszy kontekst emisji władców, którzy tym sposobem wskazywali swoich następców (emisje Wratysława II, Przemysła Ottokara I i Wacława I, Ołdrzycha i Brzetysława czy cesarza Konrada II i jego syna Henryka III)⁴⁵. Kolejne ze stwierdzeń wymaga jednak drobnej korekty. Eufemia nie mogła sama wyznaczać następcy, dzierżyła bowiem władzę jedynie z tytułu opieki nad nieletnimi synami, których prawo do panowania wynikało z dziedzictwa po ojcu. Niemniej trzeba się zgodzić, że była to niewątpliwie forma legitymizacji dla jej synów.

Przejdźmy teraz do szczegółów wyobrażenia, konkretnie: czym zastąpiono królewskie insygnia Wratysława, tj. berło i jabłko. Zaczniemy od trudno identyfikowalnego przedmiotu w lewej dłoni, gdzie – uwzględniając naśladownictwo – moglibyśmy teoretycznie oczekiwać jabłka panowania⁴⁶, gdyż także w mennictwie książąt pojawiają się czasem królewskie insygnia, co było już to uzurpacją, już to wyrazem manifestacji czy propagandy⁴⁷. Na gruncie czeskim z jabłkiem panowania, abstrahując od tego, czy jako rzeczywistym insygnium, czy w funkcji symbolicznej, pojawiają się w mennictwie nie tylko królowie Wratysław I(II), Władysław I(II), Przemysł Ottokar I, ale też książę Borzywoj II, syn króla Wratysława (Cach 421) czy ołomuniecki Otton II Czarny (Cach 474, Videman, Paukert 149). Sięgając po dalsze analogie, odnotujmy przykładowo, że dla późniejszego okresu z insygniami władzy (jabłkiem i berłem) uwieczniła się na swojej pieczęci księżna śląska Jadwiga, żona Henryka Brodatego, choć już jej synowa Anna pojawia się na swojej pieczęci z gałązką roślinną, interpretowaną jako różdżka sprawiedliwości⁴⁸.

Można odnieść wrażenie, że morawska emitentka dołożyła starań, by władcze, królewskie insygnia z monet Wratysława II(I) zostały adekwatnie zastąpione. Jednocześnie porównanie poszczególnych tego typu wyobrażeń monetarnych polskich

⁴⁵ Tamże.

⁴⁶ Za tę sugestię dziękuję prof. UAM dr. hab. Pawłowi Stróżykowi.

⁴⁷ S. Suchodolski, *Czy władcy polscy we wczesnym średniowieczu posługiwali się jabłkiem panowania?*, [w:] *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Warszawa 1991, s. 251–259, przedruk: S. Suchodolski, *Numizmatyka średniowieczna*, s. 421–426 (całość 421–432) (cyt. ostatnie wydanie).

⁴⁸ Z. Piech, *O średniowiecznej sfragistyce i heraldyce książęcej na Śląsku*, *Kwartalnik Historyczny* 99 (1992), 3, s. 22, choć konstatuje, że tylko sporadycznie księżne były ukazywane z insygniami władzy. O pieczęci Anny zob. też P. Wiszewski, *Średniowieczne księżne śląskie wobec świata – świadectwa sfragistyczne*, [w:] *Kobieta, śmierć, mężczyzna. Funeralia Lednickie*, Spotkanie 5, red. W. Dzieduszycki, Poznań 2003, s. 149–157, zwł. 152 n.; A. Michalska, *Księżna, fundatorka, „błogosławiona”*. *Przedstawienia Anny Czeskiej w sztuce od XIII do początku XX wieku*, *Quart* 2016, nr 2 (40), s. 4 i il. 1.

i czeskich pozwala zauważyć, że wszędzie pojawia się twór kulisty, u Eufemii zaś mamy twór kwadratowy (typ 55) lub prostokątny (typ 56). E. Nohejlová zastanawiała się, czy to nie jakiś zwitek papieru⁴⁹, nie precyzując szczegółowiej. Sądzę, że pewne światło może nam rzucić rozpatrzenie problemu w kontekście jednego z ważnych aspektów władzy, tzn. władcy jako fundatora – atrybutu władcy idealnego, którego znaczenia nie trzeba tu podkreślać. Niewątpliwie taki element pojawia się również w mennictwie czeskim, choć nie tak często, jak w rzeźbie czy malarstwie.

Tu wkraczamy jednak w wiek XII, kiedy ideę władcy fundatora najwyraźniej wprowadził po raz pierwszy Świętopełk morawski, wspomniany syn Eufemii i Ottona I Pięknego, na monety bite w trakcie jego władzy książęcej w Pradze (1007–1009)⁵⁰. Wprawdzie ów inicjujący denar Świętopełka (Cach 460) niesie na awersie z legendą SVATOPVLC półpostawę męską, która w rękach trzyma model świątyni⁵¹, ale to tylko jedna z opcji władcy fundatora. Inna znana wersja przedstawia władcę z księgą w dłoni – również ten typ pojawia się na monetach czeskich z XII w., Borzywoja II (Cach 421 lub 418) i Władysława I (Cach 540 i 543)⁵².

Porównanie owych dwóch denarów z typem 55 Eufemii pozwala przyjąć hipotezę, że na wskazanej monecie Eufemii możemy mieć do czynienia z księgą. Jednocześnie jednak pod uwagę należałoby wziąć oddanie w ten sposób dokumentu. W obu przypadkach mogłoby to kreować wizerunek władcy fundatora. Tu zaś nasuwa się fakt założenia przez Ottona I Pięknego i Eufemię klasztoru Hradisko, z pierwszym na gruncie czeskim dokumentem fundacyjnym⁵³, w której to donacji udział Eufe-

⁴⁹ E. Nohejlová, *Denár kněžny*, s. 2; F. Cach, *K denárům kněžny*, s. 145.

⁵⁰ Ogólniej ujmując, w wieku XII na gruncie czeskim są znane cztery denary tego typu (trzy z pierwszej połowy XII w. – Świętopełka morawskiego, Władysława I, Sobiesława I) oraz jeden z drugiej połowy XII w. – Fryderyka/Bedrzycha), por.: W. Garbaczewski, *Topos na monetach średniowiecznych*, s. 81 n.; M.R. Pauk, *Moneta w kulturze politycznej średniowiecza. Wokół ikonografii denarów czeskich z pierwszej połowy XII stulecia*, *Kwartalnik Historyczny* 119 (2012), nr 3, s. 481 n.

⁵¹ M.R. Pauk zwraca uwagę na swoistą kuriozalność tej sytuacji, bo za rządów w Pradze Świętopełk nie tylko nic nie ufundował (przeciwnie niż np. Władysław I czy Sobesław I), ale w związku z długami wykorzystywał finansowo instytucje kościelne, niemniej rozpatruje ją ogólniej jako przedstawienia władcy fundatora, jego „hojność ... względem całego Kościoła”, M.R. Pauk, *Moneta w kulturze*, s. 483 n.

⁵² Por. ilustracje: S. Suchodolski, *Ikonomia monet Władysława II (1138–1146), czyli kto przyniósł czeskie wzorce do mennicy krakowskiej w drugiej ćwierci XII wieku?*, [w:] tenże, *Numizmatyka średniowieczna*, s. 436 i ryc. 5, 7.

⁵³ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, ed. G. Friedrich, t. I: *Inde ab a. DCCCXV usque ad a. MCXCVII*, Pragae 1904–1907, nr 79, s. 83–85; J. Bistřický, *Zakládací listiny kláštera Hradiska u Olomouce a počátky české panovnícké listiny*, *Vlastivědný věstník*

mii był niewątpliwie znaczący⁵⁴. Na monecie 56 element ten wygląda inaczej, jest węższy, może nieco walcowaty. Skłonna byłabym widzieć tu jakiś zwój, zatem może również dokument.

Przejdźmy do innych elementów ikonograficznych. Wizerunek w drugiej dłoni na awersie monety 56 z imieniem Świętopelka przedstawia włócznię, dość typowy atrybut władców⁵⁵, uwzględniany również w dzielnicowym mennictwie na Morawie. Na monecie 55 z imieniem Eufemii na awersie siedząca postać trzyma w prawej dłoni gałązkę. J. Smolík zastanawiał się, czy nie jest to liliowate berło⁵⁶, choć sądzę, że kształt raczej na to nie wskazuje. Oczywiście analizując ów motyw roślinny, musimy pamiętać, że w mennictwie kwestia symbolu często dominowała nad rzeczywistością, a więc czasem dość uproszczone rysunki miały odsyłać do bardziej skomplikowanych obrazów i znaczeń⁵⁷. Czy może Eufemia, jako księżna i kobieta nie wykonująca wojennego rzemiosła, wybrała mniej militarny symbol w postaci różdżki sprawiedliwości⁵⁸, symbolizującej władcę sprawiedliwego? Ów występujący w różnych *ordo coronandi* atrybut władzy (*virga equitatis*) miał różny, nie zawsze jednoznacznie identyfikowalny kształt, niemniej pojawiał się czasem w mennictwie i sfragistyce⁵⁹.

Wyjaśnienia motywu gałązki możemy szukać w świecie chrześcijańskiej symboliki roślin, zwłaszcza bogatej symboliki biblijnej, ale też antycznej. Kształt owej gałązki z monety Eufemii pozwala uwzględnić kilka możliwości, tzn. mogłaby w ogólnych zarysach nawiązywać do palmy, mirtu lub oliwki. Nie wydaje się jednak, by należało

---

moravský 45 (1993), č. 2, s. 131–136.

⁵⁴ M. Wihoda, *Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce*, [w:] *Vě stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči*, Brno 2002, passim; A. Jagošová, *Consors, soror, filia, mater et ducissa: k vládní praxi žen po boku přemyslovských knížat (do roku 1197)*, *Studia historica Brunensia* 62 (2015), č. 1, s. 85 n.

⁵⁵ T. Krejčík, *Ikonografie moravských denárů*, s. 374.

⁵⁶ J. Smolík, *Denary údělných knížat*, s. 23.

⁵⁷ Por. R. Kiersnowski, *Moneta w kulturze*, s. 290.

⁵⁸ Za tę wskazówkę dziękuję prof. UAM dr. hab. P. Stróżykowi.

⁵⁹ W. Maisel, *Archeologia prawna Europy*, Warszawa–Poznań 1989, s. 244 n.; tenże, *Archeologia prawna Polski*, Warszawa–Poznań 1982, s. 223 n.; Z. Piech, *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993, s. 59 n. Przypomnijmy, że *virga* w wersji łacińskiej Biblii (Jakuba Wujka) jest odnoszona m.in. do różdżki (Lb 17,1–10; Iz 11,1), laski (Iz 28,27; Mi 7,14), kija (Prz 10,13), czy wreszcie berła (Ps 44,7), wiązana jest przy tym zwykle z głównymi bohaterami: różdżka – z Aronem, Józefem, laska z Mojżeszem, kij z Dawidem, zob. S. Kobielus, „*Florarium christianum*”. *Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Kraków-Tyńiec 2006, s. 190.

ją rozpatrywać w czysto religijnych kontekstach, uwzględnijmy zatem okoliczności innego typu. Gałązki mirtu dla Izraelitów stanowiły niezbędny element w trakcie obchodów Święta Szalasów, na cześć wyzwolenia z niewoli egipskiej (Ks. Kapłańska 23, 40; Ks. Nehemiasza 8, 15), ale były też one symbolem odbudowy (Za 1,8; 10–11)⁶⁰. Z kolei wedle niektórych pisarzy rzymskich w antycznym Rzymie gałązkami mirtu wiencono żołnierzy, którzy zwyciężyli bez rozlewu krwi; stanowić też mogły symbol pojednania⁶¹. Gałązka oliwna w pierwszej kolejności była symbolem pokoju tak w antycznej, jak w biblijnej tradycji (tu zwłaszcza zwiastując Noemu kres potopu, Rdz 8, 10–11)⁶². W tradycji greckiej to również symbol pojednania i przebaczenia⁶³.

W podobnej sferze można szukać odniesień dla palmy. W starożytnym Rzymie była znakiem zwycięstwa, co czasem odnotowali średniowieczni autorzy, poczynając od Izydora z Sewilli⁶⁴, postać Wiktorii (sporadycznie Nike) z gałązką palmową znany też z rzymskich monet⁶⁵. Również w Starym i Nowym Testamencie to symbol zwycięstwa, triumfu i radości (1 Ks. Machabejska 13, 51–52; Apokalipsy św. Jana 7, 9), szczególnie znaczenie ma jednak dzięki uroczystemu wjazdowi Jezusa do Jerozolimy (niesienie i rzucanie mu palm pod nogi); w ikonografii jest też symbolem męczeństwa⁶⁶. W Psalmach symbolizuje człowieka sprawiedliwego (Ps 92, 13: „Spra-

⁶⁰ B. Szczepanowicz, *Atlas roślin biblijnych. Pochodzenie, miejsce w Biblii i symbolika*, Kraków 2003, s. 108–110.

⁶¹ S. Kobielus, *Florarium christianum*, s. 139 n.

⁶² Tamże, s. 150 n.; D. Forstner, *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990, s. 172–174.

⁶³ D. Forstner, *Świat symboliki*, s. 172.

⁶⁴ P.E. Schramm, *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom 3. bis zum 16. Jahrhundert*, Bd. 2, Stuttgart 1955, s. 411.

⁶⁵ A.A. Kluczek, *Ex nummis historia: szkice o obrazach numizmatycznych w badaniach nad dziejami starożytnego Rzymu*, Katowice 2021, s. 68 (il. II. 15), 75 (il. II. 19), 241, II. 62, 242 i przyp. 30. Z gałązką palmową pojawiała się też personifikacja sprawiedliwości (tamże, s. 39).

⁶⁶ R. Kiersnowski, *Moneta w kulturze*, s. 254; S. Kobielus, *Florarium christianum*, s. 165; D. Forstner, *Świat symboliki*, s. 175 n.; L. Rotter, *Rośliny jako atrybuty świętych*, [w:] *Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2007, s. 59. Na marginesie dodajmy, że również męczennica Eufemia z Chalcedonu (śmierć męczeńska ok. 304 r.), wspomniana liturgicznie pod 6 września, była wyobrażana z atrybutami: lwy siedzące u jej nóg, lilia, miecz, palma męczeństwa (J. Marecki, L. Rotter, *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków 2009, s. 189; L. Rotter, *Rośliny jako atrybuty świętych*, [w:] *Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2007, s. 58). Moim zdaniem na jej cześć nosiła swoje imię morawska księżna, choć męska postać na monecie nie pozwala raczej na takie nawiązanie.

wiedliwy zakwitnie jak palma [...]”). Czy zatem mógłby to być symbol zwycięstwa prawych dziedziców i sprawiedliwości?

W IX w. gałązka palmy pełniła pewne funkcje polityczne. Bywała wysyłana władcom karolińskim przez papieża jako wyraz zgody na koronację⁶⁷; podczas koronacji Karola Łysego w Metz otrzymał on nie tylko berło, ale także gałązkę palmową⁶⁸. Dodajmy, że palma pojawiała się w różnych postaciach na emisjach średniowiecznych⁶⁹, przy czym abstrahując od oznaki męczeństwa, była ona, jak zaznacza R. Kiersnowski, jednym z symboli władzy. Jednak jako atrybut władcy częściej zaznacza się w XII–XIII w., przy czym bywa wówczas interpretowana jako wyraz udziału w wyprawach krzyżowych⁷⁰, choć niewątpliwie nie wyczerpuje to wszystkich możliwości interpretacyjnych⁷¹. Z czeskich denarów jest ona znana z jednego z niezidentyfikowanych denarów z lat 40. XII w. (Videman, Paukert 239), sporadycznie pojawia się w mennictwie polskim⁷².

Pozostał do wyjaśnienia jeszcze jeden element rewersu emisji nr 56, mianowicie postać z profilu, w wyciągniętej dłoni trzymająca krzyż, co sugeruje świętego. Jak wspomniałam, częstym motywem wcześniejszych emisji tak czeskich, jak i morawskich był św. Wacław. Postać Wacława z profilu, z krzyżem w dłoni, znana jest z monet Brzetysława I, Spitygniewa II, Wratysława II czy Ottona I Pięknego⁷³. Jednak

⁶⁷ W. Maisel, *Archeologia prawna*, s. 244.

⁶⁸ P.E. Schramm, *Herrschaftszeichen*, s. 411.

⁶⁹ Już na monetach władców barbarzyńskich, zapewne jako nawiązanie do antyku, pojawia się postać Wiktorii, również z palmą, zob. M. Okunek, *Motywy chrześcijańskie w ikonografii monet polskich około 980–1173 r.*, *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne* 63 (1994), s. 281.

⁷⁰ Tamże, s. 412; R. Kiersnowski, *Moneta w kulturze*, s. 254 n.

⁷¹ Na marginesie tylko odnotujmy, że Vassiliki Kokkori próbowała zbadać polityczny autorytet cesarzowych w Bizancjum poprzez analizę semantycznego znaczenia roślin w interpretacji snów (*Oνειροcritica*) konstatując: „Cypress and Phoenix [palma, M.M.] are the two dream symbols that refer to women in the imperial environment having a direct connection to beauty as the main asset for an imperial wife”, zob. też, *Plants as Symbols in Byzantine Oνειροcritic Tradition: Imperial Women*, *Academia Letters*, August 2021, Article 2953. <https://doi.org/10.20935/AL2953> [dostęp 15.10.2023].

⁷² S. Suchodolski, *Kult św. Wacława i św. Wojciecha przez pryzmat polskich monet z wczesnego średniowiecza*, [w:] tenże, *Numizmatyka średniowieczna*, s. 401, ryc. 7; W. Garbaczewski, *Ikonografia monet*, s. 54.

⁷³ Por. przykładowo: P. Radoměský, V. Ryneš, *Společná úcta sv. Václava a Vojtěcha zvláště na českých mincích a její historický význam*, *Numismatické listy* 13 (1958), s. 35–48; V. Ryneš, J. Hásková, *K počátkům svatováclavského motivu na českých denárech*, *Numismatické listy* 22 (1967), s. 145–152; M. Bláhová, *Panovník a sacrum v raně přemyslovských Čechách (10.–12. století)*, *Historia Slavorum Occidentis* 2017, nr 1 (12), s. 43 n.

na Morawach można by też domyślać się św. Piotra, patrona biskupiego kościoła ołomunieckiego⁷⁴ (ale i brneńskiego), jak przykładowo na monecie Konrada I (Cach 362), z analogicznym krzyżem (choć postać jest tu usytuowana na wprost)⁷⁵. Świętego Piotra na monetach uczył też Brzetysław I czy Wratysław II⁷⁶. Trudno – wobec braku adekwatnej legendy, w tym przypadku semantycznie rozbieżnej z wyobrażeniem – o jednoznaczne wnioski, jednak wydaje się, że symbolika polityczna św. Wacława była nośniejsza, był to wszak patron dynastyczny, a więc umieszczenie go stanowiłoby nie tylko manifestację religijną, ale i polityczną, legitymizacyjną, nawiązanie do wspólnego dziedzictwa „wiecznego księcia Czechów”⁷⁷. Na marginesie jeszcze dodajmy, że wedle przekazu Kosmasa to św. Wacław i św. Wojciech dokonali w roku 1091 r. dwóch znaczących cudów, przy czym jednym z nich było zapobieżenie bratobójczej walce, a więc pogodzenie się Konrada brneńskiego z Wratysławem II(I), co w ostatecznym rozrachunku umożliwiło ołomunieckim Przemyślidom powrót do swojej dzielnicy⁷⁸.

⁷⁴ O odnowieniu biskupstwa w Ołomuńcu zob. M. Wihoda, *Morava v době*, s. 127 n.; P. Sommer, D. Třeštík, J. Žemlička, *Čechy a Morava*, [w:] *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.-12. století*, ed. N. Berandová, Praha 2013, s. 241; na temat kościoła: P. Šlězár, H. Dehnerová, *Kostel sv. Petra v Olomouci ve středověku z pohledu archeologických pramenů*, *Historica Olomucensia* 59 (2020), s. 13–51.

⁷⁵ O monetach Konrada I zob. T. Krejčík, *Mincovníctví knížete Konráda I. v Brně*, [w:] *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna*, t. 13, Brno 1995, s. 176–185.

⁷⁶ R. Chadraba, *Kostely sv. Petra a velkomoravská tradice*, *Památky a příroda* 10 (1990), s. 591; J. Bobek, *Tradice Velké Moravy v ikonografii neznámého moravského denáru*, *Numismatik. Zprávy ČNS pobočka Brno* 6 (2001), č. 1, s. 7; T. Kučerovská, *Velkomoravská tradice v raněstředověkém mincovnictví*, [w:] *Realita, představa a symbol v numismatické ikonografii*, red. D. Grossmanová, J.T. Štefan, Ostrava 2004, s. 80; L. Skružný, *Kulty světců na Moravě v raně feudálním období ve svědectví mincovních obrazů*, [w:] *Rodná země: sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám Vladimíra Nekudy*, ed. V. Frolec, Brno 1988, s. 192 n.

⁷⁷ Na temat roli św. Wacława zob. A. Gieysztor, *Politische Heilige im hochmittelalterlichen Polen und Böhmen*, [w:] *Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter*, ed. J. Petersohn, Sigmaringen 1994, s. 325–341; M.R. Pauk, *Święci patroni a średniowieczne wspólnoty polityczne w Europie Środkowej*, [w:] *Sacrum. Obraz i funkcja w społeczeństwie średniowiecznym*, red. J. Pysiak, A. Pieniądz-Skrzypczak, Warszawa 2005, s. 241 n.; F. Graus, *Svatý Václav, svatý patron země české*, [w:] tenże, *Živá minulost. Středověké tradice a představy o středověku*, Praha 2017, s. 90 n.; M. Bláhová, *Panovník a sacrum*, s. 43 n.

⁷⁸ *Cosmae Pragensis Chronica*, lib. II, 47, s. 154 n., M. Bláhová, *Panovník a sacrum*, s. 47.

Podsumowanie

Emisje Eufemii z synami niewątpliwie miały określony program polityczny, wpisując się w bieżące rozgrywki polityczne między linią praską a książętami morawskimi. W pierwszej kolejności miały na celu legitymizowanie praw potomków Ottona I Pięknego do ołomunieckiego dziedzictwa wobec dość jednoznacznej polityki Wratysława II, ale też z dość wyraźnym zaznaczeniem udziału we władzy samej Eufemii. Dlatego też trzeba się zgodzić z poglądem, że emisje te najprawdopodobniej powstały dopiero po odzyskaniu Ołomuńca przez Eufemię z synami, zatem po 1092 r., w odpowiedzi na działania Wratysława II i próbę zawłaszczenia dzielnicy ołomunieckiej dla linii praskiej. W sferze symboliki zdają się nawiązywać do koncepcji władcy idealnego (władca fundator, władca sprawiedliwy?), albo też częściowo reagować na bieżącą sytuację polityczną (zakomunikowanie triumfu prawowitych dziedziców?), gdyż wszystkie potencjalnie odwzorowane rośliny zdają się nas prowadzić w kierunku symboliki pokoju, ale i zwycięstwa, to zaś odpowiadałoby dobie kresu konfliktu między linią praską i morawskimi, a więc pokoju, jaki nastąpił po porozumieniu Wratysława z Konradem Brneńskim oraz dobie powrotu Eufemii z synami do Ołomuńca.

Résumé

After her husband's death (1087) and her temporary exile with her sons, Euphemia (d. 1111), the wife of Otto I the Fair, prince of Moravia, ruled as a regent for her minor descendant (most probably since 1092). At that time, she and her sons issued two types of denarii, more specifically one with her own and her son Svatopluk's names inscribed on the obverse and the reverse, respectively, as well as a coin depicting her other son's name, Otto's. Undoubtedly, the issuance had its precise political objective, connecting with the ongoing power struggle between the Prague line and Moravian princes.

Primarily, the aim was to legitimise the rights of Otto I the Fair's successors to their Olomouc legacy in view of Vratislaus II's authoritative policy, at the same time underlining Euphemia's exercise of power. In all likelihood, these coins were issued after 1092 in response to Vratislaus II's endeavours to seize Olomouc region on behalf of the Prague line. As far as their symbolic aspect is concerned, the coins appear to refer to the notion of an ideal ruler (a ruler-founder, a just ruler?) or partially to react to the then political situation (to announce the legitimate heirs' victory) because all the depicted recognisable plants seem to allude to peace and victory. This corresponds to the time when the conflict between the Prague line and Moravian princes was averted following an agreement between Vratislaus II and Conrad I of Brno, and when Euphemia, along with her sons, could finally return to Olomouc.

Bibliografia/Bibliography

Źródła

- Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae: Urkunden-Sammlung zur Geschichte Mährens*, Tomus primus, Ab annis 396–1199, ed. A. Boček, Olomuc 1836
- Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae*, ed. G. Friedrich, t. I: *Inde ab a. DCCCXV usque ad a. MCXCVII*, Pragae 1904–1907, nr 79, s. 83–85
- Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, ed. B. Bretholz, MGH SS n.s., t. II, Berlin 1923
- Kosmasa Kronika Czechów*, tłum., wstęp i komentarz M. Wojciechowska, Warszawa 1968
- Letopisy hradištsko-opatovické*, ed. J. Emler, [w:] *Fontes rerum Bohemicarum*, t. II, Praha 1875, s. 382–400

Opracowania

- Báling P., *Andrew, Béla, and Euphemia: Some Remarks on 11th-Century. Dynastic Relations in the Light of Central European Narrative Sources*, [w:] *Hungary and Hungarians in Central and East European Narrative Sources (10th–17th Centuries)*, red. D. Bagi, G. Barabás, M. Font, E. Sashalmi, Pécs 2019, s. 9–19
- Bistričský J., *Zakládací listiny kláštera Hradiska u Olomouce a počátky české panovnické listiny*, *Vlastivědný věstník moravský* 45 (1993), č. 2, s. 131–136
- Bláhová M., *Panovník a sacrum v raně přemyslovských Čechách (10.–12. století)*, *Historia Slavorum Occidentis* 2017, nr 1 (12), s. 36–55
- Bobek J., *Tradice Velké Moravy v ikonografii neznámého moravského denáru*, *Numismatik. Zprávy ČNS pobočka Brno* 6 (2001), č. 1
- Cach F., *K denárům kněžny Eufemie*, *Numismatické zprávy. Časopis pro sběratele mincí a medail* 6 (1939), č. 1, s. 143–146
- Cach F., *Nejstarší české mince*, t. 2, Praha 1972
- Černý P., *Některé metodologické problémy ikonografické analýzy denárových a brakteátových ražeb v českých zemích*, [w:] *Realita, přestava a symbol v numismatické ikonografii*, red. D. Grossmanová, J.T. Stefan, Ostrava 2004, s. 43–65
- Černý P., *Některé zvláštnosti ikonografie denárových ražeb na Moravě*, *Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas Philosophica, Moravica* 2 (2004)
- Chadraba R., *Kostely sv. Petra a velkomoravská tradice*, *Památky a příroda* 10 (1990), s. 586–592
- Forstner D., *Świat symboliki chrześcijańskiej*, Warszawa 1990
- Garbaczewski W., *Ikonografia monet piastowskich 1173 – ok. 1280*, Warszawa–Lublin 2007
- Garbaczewski W., *Topos na monetach średniowiecznych – przykład czeski i morawski*, *Folia numismatica. Supplementum ad Acta Musei Moraviae* 25 (2011), č. 2, s. 77–97
- Gieysztor A., *Politische Heilige im hochmittelalterlichen Polen und Böhmen*, [w:] *Politik und Heiligenverehrung im Hochmittelalter*, red. J. Petersohn, Sigmaringen 1994, s. 325–341

- Graus F., *Svatý Václav, svatý patron země české*, [w:] tenže, *Živá minulost. Středověké tradice a představy o středověku*, Praha 2017, s. 90–101
- Hásková J., *Emma Regina – vznešená česká kněžna*, [w:] „Emma Regina. Civitas Melnic”. *Sborník příspěvků z konference u příležitosti 1000. výročí úmrtí kněžny Emmy Reginy (+2.11.1006) a 80. jubilea narození Pavla Radoměřského (*23.11.1926) konané 9. listopadu 2006 v Regionálním muzeu Mělník*, Mělník 2008, s. 61–66
- Hasková J., *Mincovnictví Vratislava II. (Fakta a problémy)*, *Numismatické listy* 43 (1988), s. 148–159
- Jagošová A., *Consors, soror, filia, mater et ducissa: k vládní praxi žen po boku přemyslovských knížat (do roku 1197)*, *Studia historica Brunensia* 62 (2015), č. 1, s. 73–103
- Kiersnowski R., *Moneta w kulturze wieków średnich*, Warszawa 1988
- Kluczek A.A., *Ex nummis historia: szkice o obrazach numizmatycznych w badaniach nad dziejami starożytnego Rzymu*, Katowice 2021
- Kobielus S., *Florarium christianum. Symbolika roślin – chrześcijańska starożytność i średniowiecze*, Kraków-Tyniec 2006
- Kovács L., *A kora Árpád-kori magyar pénzverésről: éremtani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkadása közötti időszakának (1000–1141) érméiről*, Budapest 1997
- Krejčík T., *Ikonografie moravských denárů*, [w:] *Denárová měna na Moravě. Sborník prací z III. numismatického symposia 1979*, Brno 1986, s. 369–378
- Krejčík T., *Mincovnictví knížete Konráda I. v Brně*, [w:] *Brno v minulosti a dnes. Sborník příspěvků k dějinám a výstavbě Brna*, t. 13, Brno 1995, s. 176–185
- Krzemieńska B., Merhautová A., Třeštk D., *Moravští Přemyslovci ve Znojenské rotundě*, vyd. 2, Praha 2000
- Kučerovská T., *Velkomoravská tradice v raněstředověkém mincovnictví*, [w:] *Realita, představa a symbol v numismatické ikonografii*, red. D. Grossmanová, J.T. Štefan, Ostrava 2004, s. 77–84
- Maisel W., *Archeologia prawna Europy*, Warszawa–Poznań 1989
- Maisel W., *Archeologia prawna Polski*, Warszawa–Poznań 1982
- Marecki J., Rotter L., *Jak czytać wizerunki świętych. Leksykon atrybutów i symboli hagiograficznych*, Kraków 2009
- Měřínský Z., *Mähren und seine přemyslidischen Teilfürsten im mitteleuropäischen Kontext*, [w:] *Böhmen und seine Nachbarn in der Premyslidenzeit*, red. I. Hlaváček, A. Patschovsky, Ostfildern 2011, s. 137–159
- Měřínský Z., *Morava po připojení k přemyslovskému státu (1018/19–1197)*, [w:] *Morava ve středověku. Sborník příspěvků proslavených ve dnech 7. ledna až 25. března 1998 v rámci přednáškového cyklu Moravského zemského muzea v Brně*, red. Z. Měřínský, Brno 1999, s. 7–26
- Michalska A., *Księżna, fundatorka „błogosławiona”. Przedstawienia Anny Czeskiej w sztuce od XIII do początku XX wieku*, *Quart* 2016, nr 2 (40), s. 3–19

- Nohejlová E., *Denár kněžny Eufemie*, Numismatický časopis československý 4 (1928), s. 1–6
- Novotný V., *České dějiny*, t. I. 2: *Od Břetislava I. do Přemysla I*, Praha 1913
- Okunek M., *Motywy chrześcijańskie w ikonografii monet polskich około 980–1173 r.*, Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne 63 (1994), s. 265–369
- Pauk M.R., *Moneta w kulturze politycznej średniowiecza. Wokół ikonografii denarów czeskich z pierwszej połowy XII stulecia*, Kwartalnik Historyczny 119 (2012), nr 3, s. 467–504
- Pauk M.R., *Święci patroni a średniowieczne wspólnoty polityczne w Europie Środkowej*, [w:] *Sacrum. Obraz i funkcja w społeczeństwie średniowiecznym*, red. J. Pysiak, A. Pieniądz-Skrzypczak, Warszawa 2005, s. 237–260
- Petráš Z., *Mince mělnické kněžny Emmy*, [w:] *Emma Regina. Civitas Melnic. Sborník příspěvků z konference u příležitosti 1000. výročí úmrtí kněžny Emmy Reginy (+2.11.1006) a 80. jubilea narození Pavla Radoměrského (*23.11.1926) konané 9. listopadu 2006 v Regionálním muzeu Mělník*, Mělník 2008, s. 67–79.
- Piech Z., *Ikonografia pieczęci Piastów*, Kraków 1993
- Piech Z., *O średniowiecznej sfragistyce i heraldyce książęcej na Śląsku*, Kwartalnik Historyczny 99 (1992), 3, s. 3–25
- Radoměský P., Ryněš V., *Společná úcta sv. Václava a Vojtěcha zvláště na českých mincích a její historický význam*, Numismatické listy 13 (1958), s. 35–48
- Reitinger L., *Vratislav: první král Čechů*, Praha 2017
- Rotter L., *Rośliny jako atrybuty świętych*, [w:] *Symbolika roślin. Heraldyka i symbolika chrześcijańska*, red. J. Marecki, L. Rotter, Kraków 2007, s. 45–62
- Ryněš V., Hásková J., *K počátkům svatováclavského motivu na českých denárech*, Numismatické listy 22 (1967), s. 145–152
- Salamon M., *Mennictwo bizantyńskie*, Kraków 1987
- Schramm P.E., *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Beiträge zu ihrer Geschichte vom 3. bis zum 16. Jahrhundert*, Bd. 2, Stuttgart 1955
- Skružný L., *Kulty světců na Moravě v raně feudálním období ve svědectví mincovních obrazů*, [w:] *Rodná země: sborník k 100. výročí Muzejní a vlastivědné společnosti v Brně a k 60. narozeninám Vladimíra Nekudy*, red. V. Frolec, Brno 1988, s. 191–206
- Šlězár P., Dehnerová H., *Kostel sv. Petra v Olomouci ve středověku z pohledu archeologických pramenů*, *Historica Olomucensia* 59 (2020), s. 13–51
- Šmerda J., *Denáry české a moravské. Katalog mincí českého státu od X. do počátku XIII. století*, Brno 1996
- Smolík J., *Denary údělných knížat na Moravě: (XI. a XII. stol.)*, Praha 1896
- Sobiesiak J.A., *Bolesław II Przemysłida (+999). Dynasta i jego państwo*, Kraków 2006

- Sommer P., Třeštk D., Žemlička J., *Čechy a Morava*, [w:] *Christianizace a utváření křesťanské monarchie. Skandinávie, střední Evropa a Rus v období 10.–12. století*, ed. N. Berandová, Praha 2013, s. 219–261
- Suchodolski S., *Adelajda, Emma i Matylda – mennisctwo kobiet we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Miasta, ludzie, instytucje, znaki księga jubileuszowa ofiarowana Profesor Bożenie Wyrozumskiej w 75. rocznicę urodzin*, red. Z. Piech, Kraków 2008, s. 741–764
- Suchodolski S., *Czy władcy polscy we wczesnym średniowieczu posługiwali się jabłkiem panowania?*, [w:] *tenże, Numizmatyka średniowieczna. Moneta źródłem archeologicznym, historycznym i ikonograficznym*, Warszawa 2012, s. 421–426
- Suchodolski S., *Czy wyobrażenia na monetach odzwierciedlają rzeczywistość czy ją kreują?*, [w:] *tenże, Numizmatyka średniowieczna. Moneta źródłem archeologicznym, historycznym i ikonograficznym*, Warszawa 2012, s. 361–379
- Suchodolski S., *Ikonografia monet Władysława II (1138–1146), czyli kto przyniósł czeskie wzorce do mennicy krakowskiej w drugiej ćwierci XII wieku?*, [w:] *tenże, Numizmatyka średniowieczna. Moneta źródłem archeologicznym, historycznym i ikonograficznym*, Warszawa 2012, s. 433–446
- Suchodolski S., *Kult św. Wacława i św. Wojciecha przez pryzmat polskich monet z wczesnego średniowiecza*, [w:] *tenże, Numizmatyka średniowieczna. Moneta źródłem archeologicznym, historycznym i ikonograficznym*, Warszawa 2012, s. 392–409
- Suchodolski S., *Mennisctwo kobiet w X/XI wieku*, [w:] *tenże, Moneta polska i obca w średniowieczu. Wybór prac*, Warszawa 2017, s. 323–336
- Suchodolski S., *Obraz i słowo na monetach Europy Środkowej, Północnej i Wschodniej w X i XI wieku*, [w:] *tenże, Numizmatyka średniowieczna. Moneta źródłem archeologicznym, historycznym i ikonograficznym*, Warszawa 2012, s. 380–391
- Šůla J., *Byl Bořivoj II. údělným knížetem moravským?*, *Numismatické listy* 19 (1964), s. 132–137
- Szczepanowicz B., *Atlas roślin biblijnych. Pochodzenie, miejsce w Biblii i symbolika*, Kraków 2003
- Videman J., Paukert J., *Moravské denáry 11. a 12. století*, Kroměříž 2009
- Wihoda M., *Benediktinská kapitola v dějinách kláštera Hradisko u Olomouce*, [w:] *Ve stopách sv. Benedikta. Sborník příspěvků z konference Středověké kláštery v zemích Koruny české konané ve dnech 24.–25. května 2001 v Třebíči*, Brno 2002, s. 29–38
- Wihoda M., *Morava v době knížecí 906–1197*, Praha 2010
- Wiszewski P., *Średniowieczne księżne śląskie wobec świata – świadectwa sfragistyczne*, [w:] *Kobieta, śmierć, mężczyzna. Funeralia Lednickie, Spotkanie 5*, red. W. Dzieduszycki, Poznań 2003, s. 149–157
- Žemlička J., *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997